

PREGLED ANTIČNIH KULTOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU

VERA KOLŠEK

Pokrajinski muzej, Celje

Prispevek ima namen, zbrati vsa božanstva na območju Slovenije, ki so jih častili v prvih dveh stoletjih naše ere. Posega pa tudi v 3. stoletje, ko so se pri nas najbolj razširila. Božanstva niso obravnavana z vsemi svojimi variantami, to je bilo storjeno že prej, tako za južni Norik¹ kakor tudi za jugozahodni del Panonije² in severovzhodni del Italije³ — območja, ki jih danes pokriva Slovenija.

Razpravljanje o božanstvih ima poglavja: oficialni kult, rimsko-grška, orientalna, egipčanska, lokalna božanstva in organizacija kultov. Kljub določenim razlikam so božanstva Panonije in Norika obravnavana skupaj. Sledijo si po abecednem redu.

Oficialni kult

Pri posvetilih, ki v prvi vrstici imenujejo cesarja v dativu, ne moremo zaslediti pri nas razvoja o numen Augusti oz. numina Augustorum. Celo pri posvetilih cesarskemu geniju so časovno prej taki napisi, ki imenujejo cesarja, v dativu. Že v prvem stoletju je cesar najvrednejša osebnost za čaščenje in ljudje so se obračali nanj kot na božanstvo. V Celju imamo prvi tak napis iz leta 79 (CIL III 5201; Ptuj AIJ 311). Pozneje, ko sta se numen in maiestas združila v formulo in se le-ta dodaja vsakemu posvetilu, so pri nas bolj pogosta. Od sredine 3. stoletja zagotavlja vsak častilec, da je »numini maiestatique devotus« (CIL III 5207, 5208, 5209), kar je zvečine označeno kar s kratico D. N. M. Oltarji kažejo, da se tudi domačini in privatniki spominjajo cesarskega genija (CIL III 4779 genio Augusti) ali se obračajo na boga, cesarjevega zaščitnika za njegovo zdravje in dobrobit. Samega cesarja imenujejo skoraj izključno velika združenja ali višje osebnosti. Najdišča teh posvetil so večja mesta. Tako prevladujejo ordines mest

¹ E. Polaschek, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XVII, 1015 ss. Noricum. Maria Petsch, Die Götterverehrung in Noricum zur Römerzeit. Dissertation an der philosophischen Fakultät der Universität zu Wien im Mai 1936. V rokopisu. H. Kenner, Die Götterwelt der Austria Romana. Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien, 43, 1958, 57 ss.

² A. Mócsy, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, suppl. IX, XI, 728 ss. Pannonia.

³ A. Sticotti, Notizie scavi 16, 1920, 101; Inscriptiones Italiae, Vol. X, Regio X, Fasc. IV — Tergeste. V tekstu kratica Insc. It.

kot npr. ordo Celeiensium (CIL III 5205), ordo Solvensium (CIL III 5352, 5327). Meščani Juvava posvečajo decreto decurionum (CIL III 5536); in če navedemo kasnejši napisi Norici mediterranei kot dedikante (CIL III, 5207, 5208, 5209), se skriva za tem imenom veliko združenje.

Kapitol je verjetno imelo vsako mesto municipalne stopnje. Če ni bilo naravne vzpetine, so nasuli vzvišen prostor, kjer je stalo svetišče božanske trojice: Jupitra, Junone in Minerve. Doslej še ni uspelo v nobenem mestu na Slovenskem odkriti takšnega svetišča. Vendar lahko računamo z njimi po najdbah, ki so nam ostale. V Celju je ohranjena velika glava Junone (J. Orožen, Zgodovina Celja I, str. 123, šte. 178, sedaj v muzeju), kip nadnaravne velikosti, ki bi lahko bil postavljen v svetišču kapitola. S kapitolsko triado je v zvezi tudi ara beneficiaria iz Celja, ki je bila postavljena Jupitru. Na obeh stranicah sta upodobljeni Juno in Minerva (CIL III 5167). Podobna ara je v Ptuj, kjer sta upodobljena Jupiter in Juno (AIJ 272). Na ari iz Črnomlja so zastopani vsi trije: Jupiter v sredini, levo in desno Juno in Minerva (AIJ 484). Iz vsega je razvidno, da čaščenje kapitolske trojice ni bilo pogosto in se pojavljajo vsi trije pogostejše v zvezi z drugimi božanstvi.

Grško-rimska božanstva

Rimska država ni vplivala na uvedbo in razširjenost grško-rimskih božanstev. Uradniki, trgovci in drugi prebivalci, ki so se k nam preselili z juga, so prinesli s seboj tudi bogove, ki so jim bili najbližji, in tako so od njih prevzeli čaščenje tudi domačini.

Eskulapovi spomeniki so v Noriku redki. Ohranjeni napisi nam povedo, da so jih postavili ljudje z grškimi imeni, ki so stanovali v večjih mestih. Verjetno so to bili zdravniki, kajti ta poklic so večina opravljali grško govoreči orientanci. Njihov odnos do Eskulapa je popolnoma jasen. V Sloveniji imamo njemu posvečeno aro v Ptuj (Aesculapio Augusto sacrum, AIJ 265) in Ljubljani (CIL III 3834). V zvezi z Eskulapom je tudi Hygieja. (Del are iz Emone — Asclepo et Hygiae — Varstvo spomenikov 11, 1966 [1967] 124 in Ascl.../Hyg... prav tako v Emoni — Varstvo spomenikov 9, 1962—1964 [1965] 194).

O Apolonu vemo v Sloveniji malo, znana je le velika glava iz Celja, ki je deklarirana za Apolonovo. Apolon je bil čaščen kot božanstvo zdravljenja (Appolo et Hygia). Tako je statueta v kopališčih Viruna (M. Petsch, Die Götterverehrung in Noricum zur Römerzeit. Dissertation an der philosophischen Fakultät der Universität zu Wien [1936] 142). Zveza Apolona z Diano je v Panoniji verjetno znak trakijskega vpliva (CIL III 11.086). Diana sama je kot boginja lova skupaj z nimfami kot boginja kopališč (Aquae Iasae, AIJ 460). V Šempetru je na grobnici Priscianov kot Artemida — boginja lova v zvezi z Ifigenijino zgodbo (J. Klemenc, Rimske izkopenine v Šempetru [1960]; v nadaljnjem tekstu kratica: J. Klemenc, Šempeter). Diani je posvečen napis v Emoni (CIL III 3836) in Šentgotardu pri Troianah (Dianeia Avg. pro salute imp. Sep. Sev. Perti. — CIL III 11672). V Črnomlju nastopi skupaj z Jupitrom (CIL III 10822).

Bona Dea, staroitalska boginja, na katero so se obračale le žene, je na ari iz Nabrežine (P. Sticcotti, Insc. It. X/4, 306). Osamljena je tudi ara z Deo Aeterno iz Sv. Pelagija pri Nabrežini (Insc. It., X/4; 305).

Boginja Ceres ima pri nas razmeroma malo posvetil. Poznamo jo iz Emone in njene okolice (CIL III 3835; AIJ 151).

Are, posvečene dii deaeque omnes, so verjetno iz tretjega stoletja, ko se ljudje v množici bogov že niso več znašli in so se obračali na vse hkrati v strahu, da se kateremu ne zamerijo. V Celju imamo are posvečene vsem bogovom in boginjam (CIL III 5155), skupaj z Jupitrom (CIL III 5186, 5189—5191), v Trebnjem v zvezi z genijem kraja (CIL III 3899) in Jupitrom (CIL III 3903). Iz Milj pri Trstu so skupaj s penati (Insc. It. X/4, 351).

O Dioskurih nimamo nobenega pisanega podatka. Da so jih častili pri nas, nam dokazujejo reliefi. V Šempetru imamo dva. Upodobljena sta gola s frigijsko čepico na glavi, za uzdo drži vsak svojega konja (J. Klemenc, Šempeter, slika 16, 17).

Fortuna, zaščitnica in razmnoževalka obilja ter dobrega počutja, bodisi za državo, združenje, družino ali posameznika. V 3. stoletju nastopi z njo tudi Viktorija. Iz naše neposredne okolice jo poznamo iz Dola pri Hrastniku (CIL III 5141). V Celju se dedikant Ulpius Valerius, centurij X. legije Gemine obrača na Trajno srečo — Fortuna Stabilis — za zdravje cesarjev Septimija Severa Pertinaksa, Caracalle in Septimija Geta (CIL III 5151 a). In zopet drugi postavlja Fortuni aro za svoj denar (CIL III 5156). Marmornat relief iz Celja, ki predstavlja boginjo, je le fragmentarno ohranjen (MZK 25, 1899). Ara pro salute Fortunae je iz Ptuja (CIL III 4047). Napis Fortuni je iz Loke pri Črnomlju (CIL III 10823). V zvezi z Martom in Nemezo jo poznamo iz Topuskega (10831). Zastopana je tudi v Drnovem (Fortunae / Aug. sac. / Restutus / / Summar / — Varstvo spomenikov 8, 1960-61 [1963] 206).

Stevilna so posvetila genijem. Večina so oficialna, ki se nanašajo na cesarja, mesto in vojsko. Dedikanti so rimski državljani. Le en oltar imenuje Genija Anigemija, ki je rimskemu pojmovanju tuj. Tako imamo cesarska posvetila v Celju (Genio Augusto et Laribus — CIL III 5158), v Ptuj, kjer je poleg I. O. M. še Genius imperatoris (AIJ 274), v Drnovem — Genio municipii Flavii Nevioduni (CIL III 3919). Politična posvetila — Genio Noricum so znana v Virunu (Österr. Jahresh. 15, 1912, Bl. 26, sl. 26), Zollfedu (Österr. Jahresh. 15, 1912, Bl. 28, sl. 27), v Rimu (CIL VI 250), na Tenzenbergu (CIL III 4781) in v Celju — Genio civitatis (CIL III 5159). Vojaških posvetil genijem praktično nimamo. Znano je le iz Ptuja (Genio legionis, AIJ 267). Posvetilo geniju kraja imamo v Trebnjem, kjer se pojavi v zvezi z Jupitrom (I. O. M. et Genio loci — In. Jug. 330; AIJ 232, 233; skupaj s ceterisq. diis deabusqu(ae) — CIL III 3903; CIL III 3904, 3905, 3907; I. O. M. et gen. loci et numini Augusti — CIL III 10789; Diis deabusque omnibus genio loci sacrum — CIL III 3899). Ara iz Drnovega je bila prenesena v Velike Malence (CIL III 3919), v Vel. Malencah (AIJ 242, 243), iz okolice Krškega (CIL III 3918). V Leskovcu je genij kraja upodobljen v reliefu in izhaja gotovo iz Drnovega. V Ptuj je genius loci v zvezi z Jupitrom Culminalisom in Juno Regino (CIL III 4032) ter drugi skupaj z Jupitrom (Abramić, Poetovio 63, 47). Družinskega genija srečamo šele v Flavii Solvi, v hiši Attijev. Mestnemu geniju pripada že zgoraj citirani napis (ordo Celeiensium — CIL III 5159). Neznani sta genij iz okolice Kresnic (Genio... CIL III 3897).

Pri večini napisov, ki omenjajo Herkula, ni mišljen rimski bog. Za njegovim imenom se skrivajo različne predstave (H. Kenner, JÖAI 43, 1958, 86). Večkrat se pojavi kot spremljevalec duš. V Šempetru imamo relief — Herakles in Alcestis (J. Klemenc, Šempeter, 30). V Celju sta dve bronasti statuete (MZK 26, 1900, 37, Ab. 10, 11) in več fragmentov rok z batom, ki jih lahko deklariramo kot Herkulove. Eno med njimi so odkrili pri izkopavanjih na Sadnikovem vrtu, kjer so v letih 1948—1950 izkopavali svetišče (J. Klemenc, Celjski zbornik, 1957, 92 ss). Zato tudi ime svetišča Herkulovo. Hercules je omenjen na ari v Celju skupaj z Marsom, Viktorijo in Norejo (CIL III 5196). Hercules je zastopan dvakrat v Trstu (Insc. It., X/4, 5, 6) in Devinu kot Hercules Aug(ustus) (Insc. It., X/4, 322). Posvetila Herkulu se razprostirajo tudi po zahodnopanonskih mestih: Ljubljana (AIJ 152, CIL III 3837 — Herculi Augusto sacrum), Trebnje (CIL III 10786). V Vranju pri Sevnici — Erculi tit(ulum) posuit Ceiriu(s) v(otum) s(olvit) l(ibens) visu monitus (AIJ 30). V zadnjem času so odkrili v Mariboru dve Herkulovi ari, obe z njegovo upodobitvijo. Tekst druge are potrjuje, da gre zanj (Herculi sac. C. Iulius Eptino. Varstvo spomenikov 9, 1962-64 [1965] 148 in 11, 1966[1967] 124).

Janus s priimkom *Geminus* je v Noriku zastopan dvakrat: v Labodski dolini (Reissberg) in Celju (In. Jug. 386). Zanimivo je, da je razen v Rimu v Italiji znano le eno posvetilo Janu Geminu, in sicer iz Assisija (CIL XI 5374). Razmeroma številna so posvetila v Dalmaciji in Afriki.

Posvetila Junoni so upoštevana že pri kapitolski triadi. Omenim naj tukaj še Juno Regino iz Ptuja (CIL III 4032).

Največjo čast je užival Jupiter Optimus Maximus in njegove oltarje srečujemo vsepovsod in pri vseh slojih. Po številu njegovi oltarji prevladujejo. V Celju je bil neki collegium Iovis Optimi Maximi (CIL III 5191). Med častilci so rimski državljani in domače prebivalstvo. Poleg običajne formule I. O. M. ima še priimke, npr. *Defensor* (Križevac pri Stranica, AIJ 79). Po navadi je zaščitnik vse familije in zato je običajna formula na arah pro se et suis. Večkrat je imenovan direktno kot branilec — Jupiter Depulsor. Mišljen je kot branilec v boju, večkrat pa tudi proti bolezni in nesreči. Na to opozarjajo oltarji s *pro salute*. Kot tak je pogost v jugozahodni Panoniji (Ljubljana, AIJ 156, 157, CIL III 3909; Ptuj AIJ 285, 286, CIL III 4033, 4034, 4035, 4036, In. Jug. 339; Klenovnik, CIL III 4111) in Noriku (Celje, CIL III 5160). Ko so zaradi vdora barbarov postali časi nevarni, so posvetila Jupitru pogostejša. V Kolaciju je bil manjši tempelj, posvečen Jupitru Depulsorju (AIJ 6). Napis, posvečen Marsu (Marti Augusto AIJ 7), najden v istem templju, označuje, da je šlo tukaj za vojno nevarnost. Ara datirana v leto 240 iz Križevca pri Stranica (AIJ 79) ima enak pomen. Dedikant je daroval Jupitru v strahu pred vdorom Gotov, ki so ogrožali naše kraje.

Jupiter se pojavlja še kot Fulminator ali Fulgorator (CIL III 3953—3954), Conservator (Conservator Arubiano, ki ni Rimljan, se pojavi v Celju — CIL III 5185. Lokalno božanstvo Arubia, mesta v Moesii inferior, ima v Noriku kar pet posvetil: Bedaium, CIL III 5575, 5580, Juvavum, CIL III 5532, Flavia Solva, CIL III 5443 in zgoraj citirana Celeia). Razmeroma pogost je pri nas Jupiter Culminalis (Trojane, CIL III 11673, Celje, CIL III 5186, Sava pri Litiji, AIJ 20; Ptuj, AIJ 238, CIL III 4032 v zvezi z Juno Regino in genio loci, Spodnja Hajdina, AIJ 284, Sv. Barbara pri Nadkrižovljanu, AIJ

449. V Ptujju je Jupiter Prestitus (CIL III 4037, namesto Praestes — Abramič, Poetovio, 37).

Osamljena je pri nas zveza I. O. M. Dolicheno et I. O. M. Heliopolitano iz Ljubljane (CIL III 3908). V Degoju na Kolpi je I. O. M. nundinario (CIL III 3936-10820). Na Hrušici je posvetilo vojaka I. O. M. Cortalis (Insc. It., X/4, 348). V Kontovelu I. O. M. Victor (Insc. It., X/4, 301). Brez pridevkov je Jupiter na Igu (Iovi — CIL III 10737) in Ljubljani (Jovi sacrum — CIL 13399).⁴

Lares Domestici in Lares Augusti poznamo iz Ljubljane (AIJ 158, 159) in Ptujja (collegium magnum Larum et imaginum domini n. Caesaris — CIL III 4038) so italskega izvora in v zvezi s cesarskim kultom. V Ptujju je nekaj upodobitev lokalnega kulta larov (V. Skrabar, Österr. Jahresh. 19/20, 1919, priloga 279 ss). V Celju so lari v zvezi s cesarskim genijem (CIL III 5158). Ta kult je bil povezan s kultu rodovitnosti in tudi s Silvanom.

Pri posvetilih na Liber pater et Gibera opazimo, da so zelo redka v zahodni Panoniji, še redkejša v Noriku. Verjetno so tukaj v zvezi z italiskim kultom. Na Trojanah je bil postavljen oltar od skrutatorja, ki je verjetno odkril tihotapljeno vino iz Akvileje prek Trojan v Norik (CIL III 5122 — Libero patri sacrum). Posvetilo Liber et Libera sacrum poznamo iz Ptujja (AIJ 288), prav tako iz Ptujja Libero patri (AIJ 289). Libe[r Aug(ustus)?] je iz Devina (Insc. It., X/4, 323). V cesarski dobi je Liber popolnoma enakovreden Dionisu.

Boga Marsa so častili večina legionarji kot Victorja, Custosa, povezanega z Viktorijo, Fortuno in Minervo. Posvetila se pogosto nanašajo na dobrobit cesarju. Vsa pripadajo 3. stoletju. V Sloveniji jih poznamo iz Češnjevca (CIL III 5301), Slov. Bistrice (v zvezi z I. O. M. et dii deae omnes immortales — CIL III 5307), Celja (CIL III 5193), Trojan (CIL III 11674—13522), Starega trga pri Slovenjem Gradcu (AIJ 7), Laporja pri Slov. Bistrici (AIJ 83) in Ptujja (na tabuli ansati — 13410). V Topuskem je v zvezi s Fortunom (?) in Nemeso (?) (CIL III 10831). Relief Marta je v Ptujju (M. Abramič, Poetovio, 142, 152).

Merkurja so častili le kot boga trgovine. Celjski napis imenuje trgovsko združenje. Le malo je državljanov, večina imen pripada peregrinim kramarjem in malim trgovcem. Eden med njimi je s testamentom daroval ploščo za hišo združenja (CIL III 5196). V Ljubljani je posvetilo Deo Mercurio Augusto (AIJ 160), v Hočah pri Mariboru (AIJ 102), kjer je na levi stranici are upodobljen mošnjiček, na desni glasnikova palica, v Ptujju (Mercurio Augusto — CIL III 14355¹) in Trstu (Mercurio Augusto — Insc. It. X/4, 13).

⁴ Seznam trenutno znanih posvetil v Sloveniji Jupitru, Najboljšemu, Največjemu brez drugih njegovih pridevkov in brez božanstev, ki ga pogosto spremljajo. Vsa druga posvetila v zvezi z Jupitrom so upoštevana v tekstu: Celje: CIL III 5161—5175, 5177—5181, 5184, 1197, 11698; AIJ 43; Drnovo: CIL III 14354;²¹ Križavec pri Konjicah: AIJ 78, 80; Ljubljana: CIL III 3839, 10763 — AIJ 153, CIL III 14357,⁷ AIJ 154, 155; Velike Malence: CIL III 10799, AIJ 241, 244; Mokrice: CIL III 3916, 3917; Ptuj: CIL III 4019, 4020 — AIJ 272, CIL III 4021—4027, 4028 — AIJ 280, CIL III 4029, 4030 — AIJ 277, AIJ 273, 275, 276, 279, 281, 282 (Jovi), In. Jug. 338; Trebnje: CIL III 3900—3902, 10787, In. Jug. 327—331; Trojan: CIL III 5120; Podgračeno: AIJ 253; Stari grad pri Slov. Gradcu AIJ 5; Straže pri Krškem: CIL III 3915; Vičava pri Ptujju: In. Jug. 337; Valična vas: CIL III 10788.

Minervo je verjetno častila le vojska. V Noriku jo komaj poznamo, prav tako v zah. Panoniji. Večina jo častijo združenja v zvezi z obema božanstvom kapitolske triade (Celje, AIJ 43; Črnomelj, AIJ 484). Bila je tudi zaščitnica društev in jo najdemo na spomeniku, ki ga je postavilo Iuventus Manliensium (R. Egger, *Österr. Jahresh.* 18, 1915, 122). Majhne statuete bojevite boginje so našli v bližini vojaškega tabora v Lauriacumu (Röm. Limes in Österr. 13, 1919, 262, sl. 101), v Gurini (Mayer, *Gurina* 1, IX, 50) in Ennsu. V Italiji je znana iz Grinjana pri Miramaru (Insc. It., X/4, 300) in iz okolice Nabrežine (Insc. It., X/4, 303, 304).

Največ spomenikov na čast Nemesi je ohranjenih v večjih mestih (Carnuntum, Aquincum, Flavia Solva, Virunum; H. Kenner, *Jahresh. d. österr. Arch. Inst.*, 43, 1958, 68 ss), ker je bila primarno zaščitnica arene. Drugače izvirajo zveze med njo in Diano ali Fortuno (Topusko — CIL III 10831) iz helenističnih predstav. Posvetila so v Ljubljani (AIJ 161), Andautoniji (CIL III 4008), Ptuj (AIJ 323) in Nabrežini ([N?]eme[sis] — Insc. It. X/4, 305).

Nimfe so dobile posvetila v kopališčih in ob zdravilnih vrelcih, kar lahko vidimo v Rimskih Toplicah (CIL III 5147, 5146, 5148, 11688) in bližnjih Aquae Iasae (CIL III 4117, 10891, AIJ 460—465). Ara, na čast nimfam, je iz Vičave pri Ptuj (CIL III 4043). V Emoni so skupaj z Neptunom (CIL III 13400).

Ob izviru Timava se pojavi S(pes) Aug(usta) (Insc. It., X/4, 324, 325, 326, 327, 398) kar na petih žrtvenikih. Lahko računamo s templjem. Drugod v Sloveniji teh ar še ne poznamo.

Napisov posvečenih Veneri skoraj ni, niti v Panoniji niti v Noriku. Zato pa je več Venerinih upodobitev. Venus in Vulkan sta imela v Ptuj svoje svetišče (CIL III 14354,^{35—37} AIJ 339).

Viktorija ima največ vojaških posvetil. Dedicanti so pa tudi civilisti. V Ptuj je ara z božansko Viktorijo (Victoriae Augustae sacrum, In. Jug 340) in v Ljubljani (CIL III 10766; AIJ 163, 164, 165). Boginjo so častili tudi v zvezi s Herkulom. V Celju je ara z Marsom Viktorijo, Herkulom in Norejo (CIL III 5193). Zveza teh božanstev je rimskemu pojmovanju tuja. Mars zamenjuje tukaj Jupitra. Fragment napisa Viktoriji je iz Krškega (CIL III 13404). V Ptuj je na Mitrovem reliefu tudi Viktorija (M. Abramić, *Poetovio*, 128).

Posamič nastopa tudi Virtus — personifikacija spretnosti. Are so postavljali večinoma vojaki, ker jih dobimo v taboriščih (A. Domaszewski, *Religion des röm. Heeres*, 40 ss). Spretnosti je posvečen napis iz Celja (CIL III 5198). Od drugih personifikacij so pogoste Quadriviae, vendar skupaj s Silvano ali Silvanom (PWRE Supl. IX, Pannonia, XI, le, 744).

Redka so posvetila samemu Vulkanu, ki se nanašajo na nevarnost ognja. Aro imamo v Spodnji Hajdini (AIJ 340 — Volcano Augusto; CIL III 14354^{36, 37} skupaj z Venero). V Celju je plošča, postavljena Vulkanu in njegovim častilcem in je verjetno od kolegija kovačev, ker je bil njihov zaščitnik. Člani kolegija so bili obrtniki vseh slojev (rimski državljani, peregrini in sužnji) (CIL III 11699).

Vera v posmrtno življenje je na nagrobnikih komaj zaznavna. Pogosto se obračajo na Dii Manes. Scene na stelah in grobnicah so vzete iz mitologije (Ganimed, Evropa, J. Klemenc, Šempeter; 30, 42 ss). Iz sveta bogov najdemo žalujočega Erosa in Herkula, ki je prodril celo v podzemlje; iz

orientalnega kulta pa Attisa (Celje — dva reliefa), Luno (Velike Malence, CIL III 3920) ter zvezde — simbole astralnih religij. Oltarji, posvečeni bogovom smrti, so nam znani iz Vranja pri Sevnici (AIJ 29, 30). Prvi oltar je Aerecue (PWRE I, 667), ki je bila udomačena v Akvileji. Drugi je Herkulov (R. Egger, Wiener Jahresh. 35, 1943, 99), kajti on, ki je otel Alcestis in ukrotil Cerberusa (J. Klemenc, Šempeter, 30), lahko ubrani smrti tudi druge ljudi. Na Priscianovi grobnici v Sempetru je v družbi keltskih božanstev Ogmija, Smertrija in Marta Latobija tudi Herakles Psihopomp (J. Klemenc, AV 17, 1966 [1967] 357).⁵ Med bogove smrti spada morda tudi Hekata, ki je enaka Persefoni. Njej posvečeni oltar je iz Ožbolta pri Trojanah (Hecate Augustae, CIL III 5119).

Iz Trsta sta dva napisa, ki sta verjetno ponarejena (Pluto et Proserpina — Insc. It., X/4, 4 in 10).

Naj ob koncu tega poglavja omenim še božanstva, ki jih P. Sticcotti vodi pod Inscriptiones recentiores in vsa izhajajo iz Trsta (?):

I. O. M. H(eliopolitanus); ena izmed Park—Lachesis, Narcissus, Parcae, Salus in *Ὁσίος καὶ Δίκαος* (Insc. It. X/4, 1, 11, 6, 2).

Egipčanska božanstva

so bolj pogosta v jugozahodnem delu Panonije kakor v Noriku. Isis je razširjena zlasti v Ptujju oziroma na Spodnji Hajdini (CIL III 4015, 4016, 4017, 15184; AIJ 269, 270, 271). Are so darovali cariniki. V celjskem lapidariju je fragment Izidinega emblema (V. Kolšek, Celjski lapidarij [1967] 36, št. 107). Enak je emblemoma iz Flaviae Solvae, ki sta danes vzdana v gradu Seggau (H. Kenner, Jahresh. d. österr. Arch. Inst. 43, 1958, 61, št. 34). Izidina herma iz Betnave pri Mariboru je danes v Joanneumu, inv. št. 100 (Schild von Steier 12, 1965, 99). V zvezi z Izido se pojavlja tudi Serapis v Ptujju (AIJ 269) in Serapis kot Jupiter Serapis v Ljubljani (CIL III 3842), v Ptujju (Serapi Augusto sacrum — CIL III 4044, AIJ 336), Flavii Solvi (CIL III 3637) in še na severu v Carnuntu (CIL III 11141) ter Vindoboni (CIL III 4560). Posvetila Serapisu lahko pripišemo religioznemu vplivu severjanske dobe. Izidino svetišče naj bi bilo v Ptujju. Tako misli B. Saria (ČZN 32, 1937, 20). Vendar W. Schmid trdi, da je Jupitrovo svetišče (ČZN 30, 1935, 150 ss).

V slovenskem delu Norika egipčanski kult komaj poznamo. Poleg naštetega so v grobu v Tremerjah pri Celju našli v preteklem stoletju zlat prstan z glavo boginje Hator (danes je prstan na Dunaju, Fr. Eichler u. E. Kris, Die Kameen im Kunsthistorischen Museum. Wien [1927] 74, tab. 14, št. 54, s starejšo literaturo), prišel je k nam verjetno kot trgovsko blago.

Izidi posvečen oltar je iz Kopra (CIL V 484).

Orientalna božanstva

Kult Magna mater oziroma Kybele ima le malo častilcev pri nas. Tri posvetila so v Ljubljani (CIL III 13396, 14354;⁸ AIJ 162), v Ptujju (M. Abamić, Poetovio, 39), v Celju, kjer je postavil decurio in duumvir mesta oltar

⁵ R. Egger, Aus der Unterwelt der Festlandkelten. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes, 35, 1945, 177 ss.

(Mater deum Magna Blaudia — CIL III 5194, danes v Trstu, Insc. It. X/4, 384). V Trstu sta dva napisa boginji (Mater deum magna — Insc. It. X/4, 10; Mater magna deorum — Insc. It. X/4, 12). V Celju imamo dva reliefa z žalujočim Attisom (V. Kolšek, Celjski lapidarii, sl. 8, 13). Oba sta na nagrobniku oz. grobnici. Morda nimata zveze s Kybelinim kultom, pač pa predstavljata le dekoracijo nagrobnika. V obeh primerih ne poznamo imen lastnikov spomenikov (A. Schober, Grabsteine, 212). Dva kipa Magnae Matris sta v Ptuj (Abramić, Poetovio, 189, 131; 32, 5).

Najbolj razširjen in pogost je bil Mitrov kult, zlasti v Panoniji. Prek Akvileje in Poetovija je prodrl v Norik že okoli leta 150, če že ne morda nekoliko prej. Vendar ni imel pravega vpliva na noriške vojaške posadke, kljub centru v Carnuntu (PWRE IX Noricum 1024, 40). Pred vsemi drugimi najdišči dominira Ptuj oz. Hajdina kar s tremi mitreji in četrtem domnevnim (PWRE supl. IX, 737, 1 c). Poleg samega Mitre, se v mitrejih pojavlja vso njegovo spremstvo — Cautes, Cautopates, Sol in Luna, ki so pogosto upodobljeni na Mitrovih spomenikih.⁶

Mitrej je v Modriču na Pohorju (V. Skrabar, Strena Buliciana [1924] 151; AIJ 90—94), v Zlodejevem grabnu pri Zgornji Pohanci (AIJ 258—259; In. Jug. 335, 336). Napis je v Drnovem (CIL III 3921), Trebnjem (CIL III 3910, 14354,²⁰ 10790, 14354³⁰), Hočah pri Mariboru (V. Skrabar, Strena Buliciana [1924] 159; AIJ 103), Rušah pri Mariboru, kjer so v svetišču odkrili štiri Mitrove reliefe (AIJ 115, 116, 117, 118). Sem spada verjetno tudi relief, najden v Rušah ob Dravi (AIJ 114). Iz Emone izvirata dva votivna napisa Mitri (CIL III 14354; In. Jug. 302, v zvezi s Silvanom). Hrastnik (CIL III 5121), Trojane (CIL III 13522 v zvezi z Martom), pod Donačko goro (CIL III 4938), Poljčane (In. Jug. 40, 409), Rožanec pri Črnomlju (AIJ 485), v sosednjem Topuskem CIL III 10830), Celje (CIL III 5195), Malič pri Celju (CIL III 11687). Iz Celja je tudi odlomek Mitrovega reliefa (Orožen, Zgod. Celja, 1927, 113, 151). Šentjanž pri Rečici v Savinjski dolini (CIL III 5110). V Trstu je D(eus) M(ithras) zastopan trikrat (Insc. It. X/4, 14, 15 in 16).

V mitrejih se pojavlja Fons perennis, ki nam je znan iz 2. mitreja v Ptuj (CIL III 15184²⁴) in iz Višnjega potoka pri Višnji gori, kjer mitreja še niso našli (AIJ 223). Dva napisa sta od Sv. Antona pri Devinu (Fons — Insc. It. X/4, 320, 321).

Are, posvečene Naturi, so znane v mitrejih v Ptuj (CIL III 14354²⁹) in Trebnjem (AIJ 234).

Ceprav je Jupiter Dolichenus v 3. stoletju najbolj čaščen in so ga vojaki uvrstili med svoja božanstva, ima v Noriku zelo malo oltarjev, niti ne ob meji (A. Domaszewski, Religion des röm. Heeres, 59 ss). Več napisov nam je zapustil v sosednji Panoniji. Spomenike na IOMD v Ptuj lahko pripišemo prej Depulsorju kakor Dolichenu. Tudi napis v Ljubljani je problematičen (AIJ 157).

Azijsko božanstvo Jupiter Sabazius, ki so ga enačili z Dionizom, je pri nas osamljeno v Trstu (Insc. It. X/4, 387).

Iz tuje province, vendar ne iz Orienta, je Dea Coryphea. Edina znana ara pri nas, posvečena punski boginji — Deae Corypheeae sive Celesti Aug(ustae) je bila najdena v sekundarni legi na Gradišču pri Velikih Malencah (AIJ 240).

⁶ V. Hoffiller - B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien (1938) 133 ss.

Kult podonavskega jeznega boga, ki je nastal v 3. stoletju in se obdržal do 4. stoletja, je imel svoje svetišče v Ptuj (M. Abramič, Oesterr. Jahresh. 17, 1914, 87 ss). Tu so odkrili manjše marmornate reliefe (kabirske reliefe), ki predstavljajo posebno mešanico religioznih simbolov z motivi čaranja. Kult je imel vraževerne poteze.

Lokalna božanstva

Oblike religioznih predstav predrimske dobe se bistveno razlikujejo od oblik v rimski dobi. Zato lahko računamo s preoblikovanjem religije avtohtonega prebivalstva. Če odkrivamo v naših krajih posebne poteze v svetu bogov, ni treba pomisliti takoj na predrimska božanstva, ki so živela naprej v novi dobi. Kajti vse, kar označujemo kot lokalno posebnost, je lahko nastalo že kot posledica romanizacije. Zato je bolje, če govorimo o lokalnih kultih kot pa nadaljevanju starega in o interpretacijah. Z romanizacijo so nastale nove oblike na poti rimsko-avtohtone spojitve.

Zanimivo je, da je v Panoniji veliko manj božanstev z lokalnimi imeni kakor v Noriku. Pri naštevanju le-teh se bom zopet držala abecednega zaporedja.

Popolnoma sam nastopa Genius Anigemius — božanstvo prednikov ali sorodstva na ari iz Celja (CIL III 5157), ki mu jo darujejo njegovi častilci.

Na Trojanah sta dva napisa, posvečena lokalnemu Atrantu (CIL III 5117; In Jug. 380, CIL III 5123, In Jug. 381), ki je zaradi -nt sufiksa verjetno ilirskega izvora (PWRE XVII, Noricum 1017). Na Trojanah je tudi (I?)van-tit reg(inae) (CIL III 5118, 11671), lokalno božanstvo podobno Atrantu.

V Emoni in Nauportu se pojavljajo imena božanstev Aequorna, Aecurna, Aecorna (AIJ 149, 150, 148) — verjetno boginja mirno tekoče Ljubljance. Na Vrhniki je imela Aequorna svoje svetišče (W. Schmid, 15. Ber. RGK 1924, 183). Laburus (CIL III, 3840), ki nosi noriško ime, še ni pojasnjen. Častili so ga v bližini brzic Ljubljance. Vsa ta imena vodnih božanstev, so verjetno ilirskega izvora.

Tudi večje reke so imele v kulturnem življenju svojo vlogo. Adsalluta in Savus sta bila v Noriku najbolj čaščena. Neki osvobojenec s svojimi socii je postavil oltar Savusu (CIL III 4009). Ara Savo avg. sac. je ob Savi pri Kresnicah (CIL III 3896). Častili so ga predvsem trgovci. Da je Savus zaščitnik Save, je jasno. Za Adsalluto so mnenja deljena. Nekateri avtorji jo imajo za zaščitnico Savinje (PWRE I, 421, Adsalluta). W. Schmid misli, da je varovala ladje pred čermi in robovi Save, med Hrastnikom in Zagorjem. Polaschek misli, da je zgornji tok Save (PWRE, XVII, Noricum). Verjetno ima prav W. Schmid, ker so pri Hrastniku odkrili njeno svetišče, od koder izvirajo votivne are (W. Schmid, 15. Ber. RGK, 183; CIL III 5134, 5135, 5136, 5137, 11684). Aro Savo et Adsallutae imamo v Loki pri Zidanem mostu (AIJ 27) in Radečah (AIJ 255) ter Adsalluto samo prav tako iz Loke (AIJ 26).

Dravus je dobil oltar v Ptuj skupaj z Genio legionis (AIJ 267). Dravus ima oltar skupaj z Danuviusom v Tenju pri Osijeku (CIL III 10263). Obe sta verjetno v zvezi z nekim vojnim dogodkom, ker sta postavljeni pro salute et incolumitate nekemu cesarju. Po napisu iz Tenja dopolnjuje Saria fragment are Danubio et Dravo sacrum (AIJ 266). Dravusu je pripisan oltar AIJ št. 268.

Na območju Ljubljane, Save in Savinje je precej zastopan Neptun. Imamo ga v Emoni (CIL III 3841, 10765), skupaj z nimfami (CIL III 13400), na Vrhniki (CIL III 3778), ob Savi pri Hrastniku (CIL III 5137 — Neptuno Augusto sacrum), Celju (CIL III 5197), kjer so postavili spomenik Celeiani publice. Ob Savi pri Čatežu (CIL III 14354²² — Neptuno Oviano ...).

Morda so trije reliefi iz Celja posvečeni Neptuni ali Savinji. Delani so po vzorcu grškega Achelaosa, vendar so domače delo (Cunze, Röm. Bildwerke in Österr. 11, I, XVII).

K vodnim božanstvom spadata še Aesontius — božanstvo Soče (CIL III. RE III., A 1996) in Timavus — Timava (Devin, grad, Insc. It. X/4, 317; izvir Timave, Insc. It. X/4, 318).

Kljub skupim aram Belena, je ta noriško božanstvo. Ime Belenus je lahko keltsko in pomeni »sijoč, sveteč, goreč«, kar označuje boga svetlobe (H. Kenner, Jahresh. d. österr. Arch. Inst. 43, 1958, 84 ss). Božanstvo Belenus ima dve posvetili na Koroškem (Celovec, CIL III 4774, Hochosterwitz, G. Moro, Carinthia I, 126, 1936, 81). Razširjen je v Akvileji. Iz akvilejskih spominkov je razbrati, da je Belenus enakovreden Apolonu (Calderini, Aquileia Romana, št. 5, 9, 16, 17, 21). V Sloveniji ga še nismo zasledili.

Ženska oblika Belena je Belestis, ki je doma na Ljubelju (CIL III 4773 — Belesti Augustae; Jaksch, Carinthia I, 93, 1903, 19; CIL III 11539).

Prvič se srečamo z boginjo Carvonio v Dobrteši vasi pri Šempetru (AIJ 17). Kot boginja ni znana nikjer drugje, vendar spominja na keltsko kraljevno ime Carvo, na cesti Lugudunum Batavorum — Neviomagus (Tab. Peut. in Itin. Ant. 369 Carvone).

Božanstvo Cernnunos z jelenjim rogovjem na glavi je keltsko in je povezano z rodovitnostjo narave, človeka in živali. Pozneje se združi s simbolom mrtvih (kača z ovno glavo). Kot gozdno božanstvo je bil predstavljen kot Pan, to je pozneje prešlo na Silvana. V Sloveniji je upodobljen le v Beli krajini (P. Petru, Situla 4, 1961, 31 ss).

Keltska boginja Epona (H. Kenner, Jahresh. d. österr. Arch. Inst. 43, 1958, 66) je razširjena po vsej Italiji, zlasti med nižjim slojem. Izšla je iz zahodnega keltskega ozemlja, vendar so jo k nam prinesli Rimljani. Posebno jo je častila Juventus Manliensium, ki je bila izurjena v jahalnih spretnostih (R. Egger, Österr. Jahresh. 18, 1915, 22 ss). V Noriku je bila zelo razširjena konjereja in zato čaščenje boginje pogosto. V Celju sta postavila aro Eponi dva beneficiarija (CIL III 5176); enkrat je sama, drugič v zvezi z Jupitrom in Celeio sancto (CIL III 5192). Napis iz Betnave pri Mariboru je Eponae Augustae sacrum (CIL III 5312). V Ptujju je relief Epone (V. Skrabar, Vjesnik Hrv. arh. društva 18—21, 1937-40 [1940] 379 ss).

Kot boginja Celeje je bila Celeia sancta ali augusta. Pojavlja se v zvezi z I. O. M. (CIL III 5187) ali z I. O. M. in Noreio sancto (CIL III 5188) in v zvezi z I. O. M. conservatori Arubiano (CIL III 5185). V Celju so našli bronast kip mestne boginje Celeje. Sedeča boginja z žarno krono je danes v Gradcu (Schober, Die Römerzeit in Österr., tab. 27, sl. 74).

Osamljen je Jupiter Poeninnus iz Celja (I. O. M. Poeninno — CIL III 5183), prav tako tudi Jupiter Uxellimus, ki je identičen z Jupitrom Culminalisom iz Bukovce pri Laškem (CIL III 5145).

Noriški bog, ki je enakovreden rimskemu Marsu, je Latobius (H. Kenner, *Jahresh. d. österr. Arch. Inst.* 43, 1958, 70). Prvotno je Mars Latobius rodovni bog Latobijcev na Dolenjskem, vendar so sledovi njegovega kulta dokazani po vsej provinci. Njegovo svetišče je v Labodski dolini (Burgstall).⁷ Morda je bilo glavno svetišče noriškega Marsa na Magdalenski gori. Latobius je bil čaščen izključno v Noriku.

Poleg Latobiusa poznamo tudi Marsa Marmogiusa; pojavi se v Panoniji (Ptuj, CIL III 4014).⁸

Važno lokalno božanstvo Norika je Noreia — »deželna mati« (H. Kenner, *Jahresh. d. österr. Arch. Inst.* 43, 1958, 58). Sodeč po imenu, je bila božanstvo glavnega mesta Noreje, zaščitnica Noričanov in vsega Norika. Kot boginja mesta, rodu in dežele je imela verjetno tudi obrambni pomen. Ali je keltskega ali ilirskega izvora, so mnenja deljena (Petrikovits, *PWRE* XVII/1, 963; A. Barb, *Carinthia I* 143, 1953, 204 ss). V Sloveniji imamo doslej le oltarje, postavljene njej na čast, tako na Trojanah (CIL III 5123; *Archaeographo Triestino* 3, 1906—1907 [1907] 180) božanski Noreji, v Celju že zgoraj omenjeni ari v zvezi z Jupitrom in Celejo ter Marsom, Herkulom in Viktorijo. Noreji posvečen napis je iz Češnjevca pri Slov. Bistrici (CIL III 5300 — Noreia regina?). Svetišče Noreje je dokazano šele na Koroškem. Boginja je večkrat imenovana Isis Noreia in je enakovredna Izidi. Kakor Izida je bila tudi Noreia prvotno boginja rodovitnosti in darovalka bogastva. V tej funkciji je upodobljena v Virunu (A. Schober, *Die Römerzeit in Österreich*, 148, sl. 97).

V Ptujju so karakteristične Nutrices Augustae. Njihovo svetišče je bilo na Sp. Hajdini (M. Abramič, *Poetovio*, 31). Oltarje njim na čast (AIJ 324—335; CIL III 14051—14061, 14355, 14058, 13411, 4052) so postavljali možje za svoje žene in otroke. Vedno so na napisih imenovane v množini, na reliefu pa je upodobljena le ena kot dojlja, drugi dve kot strežnici. V Noriku je le eno posvetilo Nutricibus Augustis sacrum, in sicer v Mariboru (CIL III 5314). V Savariji so se imenovali Fatae Tenatiae (CIL III 10907). V to skupino bi spadale Fatae iz Sv. Ivana pri Devinu (*Insc. It.* X/4, 351). V Noriku jih srečamo šele v St. Pöltnu (CIL III 3531). Te boginje so označene verjetno z imenom Matres Pannoniorum, v Noriku pa Matres Noricae in Junones (Severna Italija, Galija, Germanija, dve v Noriku).

Silvanus je bil v Panoniji takoj za Jupitrom najbolj čaščen. Njegova oblika je zelo raznolika (H. Kenner, *Jahresh. d. österr. Arch. Inst.* 43, 1958, 90). Pogosto nastopa kot Silvanus domesticus z lari in Silvanus silvestris, ki je enakovreden Panu. Včasih je v zvezi z Diano. Silvanus, zaščitnik meje, se je približal Priapu (*PWRE*, supl. IX, 743) in so ga upodabljali itifalično. V tej obliki je upodobljen v Ptujju (AIJ 338), kjer je povezan s Terminusom. V Ptujju je relief — Silvanus, v eni roki drži pedum, v drugi viničarski nož, ob nogah je pes (M. Abramič, *Poetovio*, 61, 36). Časovno je večina njegovih posvetil iz 3. stoletja. Pojavljajo se pa od 1. stoletja dalje. Večja svetišča so v Topuskem (CIL III 14043—14049), kjer je zastopan tudi Vidasus (AIJ 230); v Ptujju (AIJ 337 — Silvano qui conveniunt voto suscepto sacrarium

⁷ R. Egger, *Der Tempelbezirk des Latobius im Lavanttal, Römische Antike und frühes Christentum I.* (1962) 98 ss.

⁸ R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji.* Beograd (1933) 25.

sacrauerunt). Silvanus Augustus je v Velikih Malencah (AIJ 245; CIL III 3923, 10801, 10800), Aquah Iasah (AIJ 458), ob izviru Timave (Insc. It X/4, 324) in v Devinu (Insc. It. X/4, 328). Kot bog rodovitnosti je tesno povezan z Nutrices iz Ptuja (AIJ 337). Ara Silvanu je iz Podzemlja (AIJ 486). V zvezi z Mitro je v Emoni (In. Jug. 302 — DIM Silvano Augusto sacrum). Silvanus Castrensis je poznan iz Trsta (Insc. It. X/4, 18).

Vprašanje, ali je Sedatus panonsko ali noriško božanstvo, je še odprto. V Celju je ara, postavljena na čast Sedatu in njegovim častilcem (In. Jug. 287). Zastopan je tudi v Drnovem (CIL III 3922).

V rimskih kamnolomih v Šmartnem na Pohorju je kamnosek postavil aro svojemu zaščitniku Saxanu (I. O. M. et Saxano Augusto — AIJ 100). Iz tega kraja je tudi relief z njegovo upodobitvijo. Gola moška postava s klobukom na glavi in kladivom v roki (AIJ 100).

Božanstvo meje — Termunes, ima svoje posvetilo v Čadramu (In. Jug. 405 — Termunibus Augustis).

Veico Noriceio poznamo le iz napisa v Istri (CIL I² 2217). Njen pomen še ni pojasnjen.

V glavnem so našeta vsa božanstva, izvzeta so le tista, ki so bila čaščena v ožjem lokalnem krogu obeh naših provinc in so danes izven meja Slovenije ter niso vplivala na lokalna božanstva pri nas.

Organizacija kultov

O organizaciji kultov imamo skope podatke. Rimska vlada je zahtevala cesarski kult in čaščenje kapitolske triade. Mladina je bila pritegnjena k čaščenju v svojih društvih (collegium iuventutis iz Ptuja CIL III 4045). Prav tako so gojila cesarski kult druga združenja.

Tudi duhovniki so malo znani. V Ptujju imamo malo poznano duhovniško službo pontifex coloniae (AIJ 288). K municipalni karieri dekurionov je spadala duhovniška služba flamines in augures (CIL III 4038, 10770). Precej je augustalisov (CIL III 3836, 3851, 10767; v Ptujju je Augustalis coloniae Poetovionensis — In. Jug. 341). Minister je dokazan v Ljubljani pri Lares Augusti (AIJ 158). Iz Ljubljane je bil član duhovniškega kolegija (sexvir Augustalis) v Akvileji neki osvobojenec T. Caesernius Dophilus (AIJ 176; GMDS 16, 1935, 124).

O svetiščih v Sloveniji imamo le malo podatkov. Svetišča prvih stoletij so bila porušena ali preurejena že v 3. stoletju. Izjema je Ptuj, kjer je uspelo ugotoviti več manjših prostorov — različnih svetišč. Za večino svetišč imamo dokaze le na arah (CIL III 11676 Trojane — ... b(ene)f(ici-arius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) II Italicae templum vetustate conlab / sum et in ruina conversum sumptu suo / restituit).

V splošnem lahko religiozne oblike kultnega življenja zgodnje dobe le težko karakteriziramo. Postavljanje oltarjev se je le počasi uveljavljalo in je doseglo svoj razmah šele v tretjem stoletju.

ZUSAMMENFASSUNG

Übersicht über die antiken Kulte im slowenischen Gebiet

Im Beitrag sind hauptsächlich die Gottheiten vereinigt, die in den ersten zwei Jahrhunderten u. Z. im Gebiet des heutigen Sloweniens verehrt wurden. Es wird jedoch auch noch das 3. Jahrhundert hinzugezogen, als sich die Kulte am meisten entfalteten und die Votivaren ihre höchste Zahl erreichten. Ebenso sind in diesem Jahrhundert auch die Gottheiten am mannigfaltigsten.

Das Territorium Sloweniens umfasst den südlichen Teil Norikums, den westlichen Teil Pannoniens und eine schmale Zone Italiens, nordwestlich von Trieste. Das Thema habe ich in folgende Kapitel aufgeteilt:

Der offizielle Kult. Der römische Staat förderte ihn, doch hat er relativ wenige Überreste hinterlassen. Daraus können wir folgern, dass er sich unter der gewöhnlichen Einwohnerschaft der Provinzen nicht durchgesetzt hat, vielmehr haben ihn vor allem grössere Vereinigungen und einzelne höhere Beamte ausgeübt. Wir können voraussetzen, dass ein Heiligtum der kapitolinischen Triade in jeder grösseren Stadt bestand, doch ist es bis heute nicht gelungen, irgendwelches Heiligtum dieses Kults zu entdecken.

Römisch-griechische Gottheiten. Trotz der Tatsache, dass der römische Staat keinen Einfluss auf ihre Einführung bei uns ausübte, fand ihre Verehrung in der Provinz rasche Verbreitung. In Slowenien sind alle bedeutenderen Gottheiten vertreten. Es dominiert Juppiter und seine Votivinschriften finden wir nicht nur in den Städten, sondern können wir sie im ganzen Land verfolgen. Die meisten Votivinschriften lauten I. O. M. (s. Anmerkung 6, wo ein Verzeichnis aller bis jetzt in Slowenien bekannten Aren angeführt ist). Doch tritt Juppiter häufig auch mit Beinamen auf (Culminalis, Conservator, Depulsor, Defensor, Fulminator, usw.) Von den übrigen Gottheiten treten durch die Anzahl der gefundenen Votivaren noch hervor: Fortuna, Hercules, Mars, Victoria, Dii deae omnes, vor allem aber unterschiedliche Genien.

Ägyptische Gottheiten. Häufig wurde Isis verehrt, und zwar im pannonischen Teil Sloweniens, in Ptuj, wo sich auch ihr Heiligtum erhob. Die zweite ägyptische Gottheit, die bei uns vertreten ist, ist Serapis, der allein oder gemeinsam mit Isis auftritt. In Norikum wird Isis mehr mit Noreia zusammen verehrt, beide verschmolzen zur Gottheit Isis-Noreia.

Orientalische Gottheiten. Unter den orientalischen Gottheiten nimmt nach Verbreitung und Anzahl der Denkmäler Mithras den ersten Platz ein. Sein Kult gelangte nach Pannonien etwas früher als nach Norikum. Das grösste bisher bekannte Zentrum des Mithraskults ist in Ptuj. Viel weniger wurde Magna mater verehrt und ihre Denkmäler sind selten.

Lokale Gottheiten. Diese Gruppe von Gottheiten ist die mannigfaltigste. Hier verflochten sich streng lokale Gottheiten, die im engen Umkreis einer einzelnen Ortschaft verehrt wurden, über solche, denen nur ein römischer Name verliehen wurde und die mit ihren ursprünglichen Funktionen weiterlebten, mit neuen Gottheiten, die sich aus autochthonen und römisch-griechischen Gottheiten entwickelten und durch diese Verschmelzung neue Formen gewannen. Zu den bedeutendsten lokalen Gottheiten sind zu zählen: Silvanus, Mars — Mars Latobius und Mars Marmogius, Hercules, Noreia bzw. Isis-Noreia, Epona, usw. Für alle diese Gottheiten ist kennzeichnend, dass jede einzelne von ihnen viele verschiedene Funktionen hat und so sind sie nach ihren Rollen einander häufig ähnlich.

Für all diese Menge von Göttern war ein Apparat nötig, der ihre Verehrung regelte. Leider ist uns aber gerade darüber recht wenig bekannt. Aus den ersten Jahrhunderten gibt es in Slowenien fast keine Heiligtümer. Viele wurden zerstört, andere aber umgewandelt und darin neue Gottheiten verehrt. Von den Votivaren können wir nur spärliche Angaben über die Priester erhalten.

Eben wegen des schnellen Umgestaltens des kultischen Lebens und des ständigen Zuflusses fremder Kulte sowie der Abschaffung des alten Kults können wir die ursprünglichen Formen nur schwer charakterisieren.